

УГРОЖЕНОСТ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ КАО ЕЛЕМЕНТ АНТРОПОЛОШКО-ЛИНГВИСТИЧКИХ ИНТЕРВЈУА У КЊАЖЕВЦУ И ОКОЛИНИ²

Апстракт: Овај прилог настао је на основу теренске антрополошко-лингвистичке грађе документоване од 2015. до 2017. године у Књажевцу и селима у околини Књажевца. С једне стране, циљ прилога је да укаже на место екологије у друштвено-хуманистичким наукама, да истакне најважније појмове, правце и смернице истраживања друштвено-хуманистичких наука у области екологије. С друге стране, коментарисани фрагменти теренских разговора указују на еколошку свест саговорника, спонтано истицање угрожености животне средине, и уочавање последица нарушене равнотеже у природи на свакодневни живот људи. Придавање значаја овим темама у наративима истиче потребу за систематским истраживањима у друштвено-хуманистичким наукама, али и за ургентношћу ових истраживања.

Кључне речи: екологија, еколошка свест, теренска истраживања, лингвистичка антропологија, Књажевац

1. Увод

Екологија је природна наука која се бави проучавањем животне средине, односом између живе и неживе природе, односом међу живим бићима. У оквиру екологије улазе и истраживања прилагођености живих бића животној средини. За потребе еколошких истраживања углавном се примењују теоријски и методолошки приступи различитих природних наука, па се она управо због тога сматра мултидисциплинарном природном науком. Имајући у виду да човек заузима значајно место у природи и животној средини, али да природу мења и прилагођава својим потребама, и друштвено-хуманистичке науке својим теоријско-методолошким приступима дају, или покушавају да дају одговоре на питања односа човека и природе, као и на питања о улози човека у трансформацијама животне средине, екосистема и утицаја на биодиверзитет.

¹ e-mail: scirkovic@hotmail.com

² Прилог представља резултат рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану* Балканолошког института САНУ (бр. 178010) и пројекта Era.Net Rus Plus (Dis-)Entangling Traditions on the Central Balkans: Performance and Perception (2018–2020), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2. Екологија и друштвено-хуманистичке науке

Често се поставља питање о повезаности екологије и друштвених наука, односно у којим сегментима се ове две научне области додирују. У покушају да дефинишу однос екологије и различитих друштвено-хуманистичких наука, истраживачи полазе од тога да дефинишу место човека у природи, а потом и интеракцију човека и природе. Екологија се у најширем смислу речи изједначава са заштитом природе од утицаја људи и уништења које проузрокује човек. Људима се додељују и различите улоге у њиховој интеракцији са природом. Тако улога људи као „еколошке публике“ имплицира непостојање човековог утицаја на природу и животну средину, што се ипак показало нетачним (Lowe, Whitman, Philipson 2009: 297). Еколошка истраживања у којима се у први план стављају потребе људи, и имају за циљ да унапреде управљање системима и организмима за потребе људи, људима додељују улогу „еколошких агената“ (Lowe, Whitman, Philipson 2009: 298). Беркс (Berkes 2004: 624) тврди да екосистеме треба разумети као комплексне адаптивне системе чији су саставни део неминовно и људи, па се људи сматрају „еколошким субјектима и/ или објектима“ (Lowe, Whitman, Philipson 2009: 298).

Расправа у оквиру друштвених наука о еколошким системима је све до деведесетих година 20. века заузимала статички, еквилибријумски поглед на еколошке системе, који се темељи на претпоставкама о равнотежи у природи. Овакво становиште довело је до тога да се игноришу питања динамике и варијабилности природе кроз време и простор (Scoones 1999: 480). У неким инстанцама је значајно и оспоравање интеграције еколошких система и био-физичког света у социјалне теорије, оквири и анализе (Stone-Jovicich 2015). „Еколошки обрт“ у друштвено-хуманистичким наукама долази са чињеницом да се мишљење, људи, друштво, култура или религија не посматрају више изоловано, већ као неодвојив, интегралан део живог света (Stibbe 2015: 5).

У оквирима политичке екологије фундаменталне политичке теме односа моћи и доминације над ресурсима животне средине виђене су као критични за разумевање односа друштвених, политичких и еколошких процеса. Брига за тржишну интеграцију, комерцијализација и дислокација уобичајених форми управљања ресурсима постали су алтернатива старијој културној и хуманој екологији. Велики број научних радова из области политичке екологије прихвата да балансирани, хармонични и традиционални системи постоје, али да су нарушени под притиском модерних промена (Scoones 1999: 485).

2.1. Еколошка антропологија и сродне дисциплине

Еколошка антропологија као дисциплина у англосаксонској научној заједници почиње да се развија шездесетих година 20. века. Еколошку антропологију Бенџамин Орлов (Benjamin Orlove) дефинише као истраживање односа између динамике становништва, социјалне организације и културе хуманог становништва, с једне стране, и животне средине у којој они живе, с друге (Orlove 1980: 235). Антрополози истражују улогу културне праксе и веровања који омогућавају људској популацији да оптимизује своју адаптацију у животну средину и спречи дегра-

дацију локалног и регионалног екосистема (Kottak 1999: 23).³ Однос људи и животне средине је реципрочан – људска активност утиче на животну средину, која се мења, и заузврат утиче на људске активности. Облик животне средине зависи од њене историје чији је део и човек. Људи су самосвесни, кооперативни и у великој мери друштвени. Ова јединствена комбинација одваја људе од других живих организама, чинећи њихову интеракцију са животном средином комплекснијом (Sutton, Anderson 2010: 2). Имајући у виду овакво виђење људи и друштва, научне дисциплине у оквиру екологије указале су на биолошке аспекте односа људи и животне средине, којима се бави хумана биолошка екологија, али и на начине на које људи користе културу да би је прилагодили својој животној средини (Sutton, Anderson 2010: 3–4). Предмети и циљеви истраживања културне екологије су широко дефинисани, па самим тим културна екологија има широк спектар тема којима се бави, међу којима су: животна средина, ресурси, енергија, однос људи и животиња, биолошка адаптација, регулисање хумане популације, еволуционистичка екологија, култура као механизам адаптације, системи традиционалног знања, контрола животне средине, агрикултура, индустријализација традиционалне агрикултуре, 'пасторализам' итд. (Sutton, Anderson 2010). Културна екологија се може сматрати антрополошком дисциплином, и као таква користи теоријско-методолошке оквири других антрополошких дисциплина попут културне антропологије, етнологије и етнографије, биолошке антропологије, антрополошке лингвистике (Sutton, Anderson 2010: 6–7). Веза између културне екологије и лингвистике огледа се у начину на који људи, пореклом из различитих заједница, говоре о биљкама, животињама, животној средини итд.

2.2. Екологија и лингвистика – еколингвистика

Лингвистика као хуманистичка наука је такође покушала да да одговоре на питања односа човека и животне средине. Ејнар Хауген (Einar Haugen) је 1970. године креирао парадигму 'екологије језика', реферишући на нова еколошка истраживања међуодноса језика и мишљења, као и између језика у вишејезичним заједницама. У деценијама које су уследиле, дomet и обим примене концепта 'екологије' у оквиру лингвистике драстично су се проширили. Прагматика и анализа дискурса, антрополошка лингвистика, теоријска лингвистика, истраживања наставе језика и неколико других лингвистичких грана открили су употребљивост еколошких параметара као што су међуоднос, животна средина и диверзитет. Виталне теме деградације животне средине налазе се међу интересовањима лингвистике. Раних деведесетих година 20. века, различити приступи, који на неки начин повезују истраживања језика са екологијом, уједињени су у грану лингвистике названу еколингвистиком (или еколошком лингвистиком) (Fill, Mühlhäusler 2001: 1). Термин еколингвистика данас обухвата истраживања језичке интеракције и језичког диверзитета, анализу текстова који се тичу животне средине, истраживања вишејезичности, али и дијалектолошка истраживања у оквирима ареалне лингвистике. Различити приступи проистекли су из различитог разумевања концепта екологије, почевши од широко заснованог концепта екологије као 'интеракције неких ствари са другим стварима' ('the interaction some things with other things'), па до ужег концепта који се заснива на повезаности језика и животне средине (Stibbe 2015: 8).

3 О развоју, стадијумима развика еколошке антропологије видети више у: Scoones 1999; Ћирковић 2013.

2.3. Еокритика

Деведесетих година 20. века развија се еокритика или књижевна екологија, која истражује начине на које се рефлектују односи човека и животне средине у књижевности и књижевним делима. Тако је, на пример, однос људи и животиња тема зборника радова *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio* (2012), који су уредиле Сузана Марјанић и Антонија Зарадија Киш. Уреднице зборника истичу да зборник има за циљ да се у проучавање животиња још интензивније укључе хуманистичке науке (Marjanić, Zaradija Kiš 2012: 17). У неколико радова у овом зборнику искоришћена је прилика да се истакне потреба да човек својом савешћу и свешћу треба да утиче на заштиту животиња (Zaradija Kiš 2012), да се ослобађању животиња приступи из етичке перспективе (Marjanić 2012), да треба упозорити на глобални нехумани поредак у којем се масовно експериментира на лабораторијским животињама (Uvanović 2012), те да значењско поље појма 'холокауст' може да се прошири и на нехуман однос према животињама (Biti 2012). Марјетка Голеш Каучич истиче да је супериорност људских бића опасан фантом, мит који угрожава опстанак, те да усмено и савремено песништво упозоравају на потребу за редефинисањем виђења природе и живота (Golež Kaučič 2012).

3. Екологија у друштвено-хуманистичким наукама у Србији

У оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним областима источне и југоисточне Србије*⁴ у коме су ангажовани махом социолози, објављено је неколико зборника радова и монографија насталих на основу теренских истраживања у пограничним насељима источне и југоисточне Србије. У овим студијама у фокусу истраживања су трансформације руралних насеља и традиционалних породичних вредности, социјална економија, културна транзиција, депопулација, старење становништва и демографски проблеми, пропадање пољопривредних газдинстава итд. Осим ових тема узгредно се помиње значај природе за свакодневни живот људи, потребе да се живи у здравој животној средини и нетакнутој природи ишчитавају се из, у неким радовима, навођених транскрипата теренских разговора, али и из аналитичких делова студија. Лепота природе у пограничним местима источне и југоисточне Србије у којима су истраживања обављана истиче се као предност живота у малој средини и традиционалној заједници (Вуковић, Илић Крстић 2014), земља нетретирана хемијским средствима се сматра предусловом за производњу еколошки здраве хране (Тасић, Живковић 2014; Тодоровић, Ђорђевић 2014). Узгајање аутохтоних врста воћа која не захтевају третман хемијским средствима такође резултира еколошки здравим производима, органском и безбедном храном (Здравковић, Стефановић 2014).

За тему овог прилога од значаја су социолошка истраживања Весне Милтојевић и њених сарадница која се баве развијеношћу еколошке свести у руралним срединама у Србији. Ауторке указују на то да пољопривредни произвођачи нису у потпуности свесни повезаности њихове

4 Пројекат финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује се на Машинском факултету Универзитета у Нишу, под руководством проф. др Драгољуба Б. Ђорђевића.

делатности и нарушавања равнотеже у животној средини. Анализом анкетног испитивања ради прикупљања података о степену развијености еколошке свести индивидуалних пољопривредних произвођача Весна Милтојевић, Снежана Живковић и Ивана Илић Крстић (2011) долазе до закључка да се у коришћењу вештачких ђубрива за прихрањивање земљишта и хемијских препарата у борби против биљних штеточина анкетирани испитаници само делимично придржавају агротехничких рокова. Амбалажа и остаци хемијских препарата се не одлажу на адекватан начин, и ауторке истичу да је еколошка свест на ниском нивоу и степен њене развијености није условљен годинама старости и степеном образовања (Милтојевић, Живковић, Илић Крстић 2011: 790). Милтојевић сматра да еколошка свест, као услов изграђивања еколошке културе, чију основу чине знања, вредновања и понашања, доприноси унапређењу одрживог пољопривредног и сеоског развоја у смислу усаглашавања пољопривредне производње са законитостима природе (Милтојевић 2006).⁵ И социолог културе Зоран Јовановић истиче да су недовољно јасна и дифузна законска решења без јасних стандарда у производњи хране и контроли њене исправности (Јовановић 2014). Пример добре праксе система организованог прикупљања и одвожења смећа региструје Сузана Марјановић Крстић на подручју Црне Траве (Марјановић Крстић 2016).

3.1. Екологија у Књажевцу и околини

У монографији социолошкиња Леле Милошевић Радуловић и Драгане Стјепановић Захаријевски *Свакодневица пограничја. Општина Књажевац као девастирано подручје* (2016) дотакнута је и тема екологије. Примењујући методологију „полуструктурираних продубљених интервјуа, преузетих из социолошке и антрополошке традиције етнографског истраживања“, на основу које су добиле релевантну емпиријску грађу (Милошевић Радуловић, Стјепановић Захаријевски 2016: 14), ауторке настоје да „сагледају утицај услова свакодневног живота људи из пограничја на њихову ’животну филозофију’, размишљања о тренутном, о томе како би требало да изгледа бољи живот и које су препреке да се тако нешто оствари“ (Милошевић Радуловић, Стјепановић Захаријевски 2016: 14). Међу бројним проблемима руралног подручја општине Књажевац ауторке ове монографије као проблем уочавају и нерегулисано питање одлагања отпада (Милошевић Радуловић, Стјепановић Захаријевски 2016: 23).

Стратегија одрживог развоја општине Књажевац, документ који је децембра 2009. године донела Општина Књажевац, као стратешки циљ инфраструктуре и окружења предвиђа стварање услова за изградњу квалитетне комуналне и комуникационе инфраструктуре, коришћење обновљивих извора енергије, повећање енергетске ефикасности и очување животне средине (Стратегија 2009).

⁵ Социолошкиња Весна Милтојевић је ауторка великог броја студија о еколошкој свести и заштити животне средине у Србији, уп. нпр. Милтојевић 2002, 2005; Miltojević 2007.

4. Лингвистичка екоантропологија?

Антрополошко-лингвистичка теренска истраживања ауторке овог прилога, обављана у Батковићу (Република Српска)⁶ 2013. године, делимично су указала на могућности еколошког читања теренских антрополошко-лингвистичких интервјуа. У једном забележеном теренском разговору у Батковићу саговорник спонтано истиче утицај човека на животну средину, потребу да се животна средина заштити од негативног односа човека према природи (Ћирковић 2013: 293). Анализа транскрибованог фрагмента разговора на ову тему указује на актуелне проблеме у нарушавању екосистема са којима се сусреће заједница у Батковићу – вода у каналу у Батковићу је загађена, а последица загађености воде је и нестанак једне животињске врсте – видре (Ћирковић 2013: 296–297). Однос према природи у дотадашњим теренским антрополошко-лингвистичким истраживањима није била тема на којој се у теренским разговорима инсистирало, односно наративи на ту тему нису елицирани питањима истраживача, али је истакнуто да се, имајући у виду пресудан значај природе на живот људи, тема екологије и заштите животне средине мора уврстити у стандардан списак истраживачких тема (Ћирковић 2013: 291). У истом раду сугерисана је и могућност оснивања нове поддисциплине – лингвистичке екоантропологије, која би се бавила антрополошко-лингвистичком анализом еколошких наратива.

Ипак, документовање еколошких наратива није систематски спровођено, мада се у постојећим теренским истраживањима тема екологије спонтано инкорпорира у наративе углавном оријентисане на теме традицијске културе и свакодневног живота.

4.1. Екологија у теренским антрополошко-лингвистичким истраживањима Књажевца и околине

Теренска истраживања у оквиру пројекта *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора*, обављана у два пројектна циклуса 2015. и 2016. године, уз накнадна истраживања 2017. године, имала су за циљ документовање локалних говора који су у нестајању, а уз то и документовање традицијске културе и фолклорне традиције овог краја.⁷ У теренском раду примењена је методологија отворених интервјуа, којима су оквирним темама за разговор елицирани дужи наративи. Наративи добијени у теренским антрополошко-лингвистичким истраживањима често садрже поређење између некадашњег начина живота и данашњег, имплицитно фаворизујући време које је прошло и о коме се говори само на основу сећања (Илић 2010; Ћирковић 2004, 2017). И у разговорима добијеним у теренским истраживањима руралних насеља у околини Књажевца саговорници

6 Теренска истраживања обављана у Батковићу 2013. године део су шире заснованих теренских истраживања мултидисциплинарног теренског истраживачког тима окупљеног око пројекта *Проучавање и заштита нематеријалне баштине Републике Српске* (2012–2016), у којем су сарађивали истраживачи из Београда из Балканолошког института САНУ и Института за књижевност и уметност и истраживачи Филолошког факултета из Бањалуке. Више о пројекту и резултатима пројекта видети у: Медар Тања, Пандуревић, Панић Кашански 2017.

7 О пројекту, методологији теренских истраживања, резултатима истраживања видети више у: Ћирковић 2018. Теренски документована грађа депонована је у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ, Народној библиотеци „Ђегош“ у Књажевцу и Архиву Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

пореде некадашњи број становника у селима (који је био релативно велики) са данашњим (који је значајно мањи), некадашњи живот у великим породичним заједницама, са пуно деце, и данашња домаћинства која су доминантно старачка. У документованим наративима готово по правилу се истичу трансформације руралних насеља условљене социоекономским факторима (Ćirković 2018), нестајање сеоских домаћинстава, али и гашење целих села (Сикимић 2018; Станковић 2018). Осим социоекономских фактора који су утицали на трансформацију традиционалног начина живота, лош и/или немаран однос човека према природи сматра се још једним од кључних фактора промене руралног пејзажа и животне средине. Имајући у виду да теме животне средине и екологије нису биле укључене у списак оквирних тема за разговор, истраживачи обично нису иницијали разговоре на ове теме.⁸

За потребе овог рада издвојена су четири фрагмента разговора у којима саговорници спонтано истичу загађење животне средине, нарушеност екосистема, улогу човека у мењању природе, и истовремено ове промене оцењене су врло негативно.⁹ У наставку овог прилога биће наведени интегрални транскрипти фрагмената разговора који се дотичу теме екологије, виђења улоге човека у природи и његовог утицаја на животну средину, а потом ће транскрипти бити коментарисани.

4.2. Транскрипти наратива о екологији у Књажевцу и селима у околини

[1] Раније, каже, било претоп света. Како иде, изгледа ће си тој једном дође. Ће се, ово ће да се, нека, они раније погледај кад, погледај рецимо раније, кад узмеш, тамо како је необјашњиво рецимо ове по Египат пирамиде, тија камење колко су, овај, велики, како је тој дигнуто. А рецимо има тамо и, онај, онај Инке кво су тамо, оне оне пауци, оној там, кад гледаш из авион, видиш доле. То је било и раније сигурно, а овај Кинески зид кад је, то бре све, све на руке све тој. Значи и онда, и онда имала, имала нека техника. Такој су, па, па је се то преврнуло као и сад овој. Ово, те загађење, те овај, овај омотач га нема, раније смо се сунчали, ја, ја се сунчам, па се сунчам. А сад, каже, не смеш да се тамо, не смеш да иза, да те сунце гледа. Значи, нема га тај омотач, кво ли је. У, уништен. И оно си по једно по друго. Погледај сад ми кад смо дошли овде, ево на овуј узницу горе, ту су се жене училе да, да терају бициклу. Где низбрдо мало. Али није имало возила, то ретко ако прође неко возило. То је било хиљаду деведес треће године. Сад не мож да прођеш од, преко, преко пута не мож да прођеш од возила. А, а то овде код нас. А кад ти идеш у Београд и ове, ове западне земље, више, вој, аутомобили него, него људи. И

⁸ О садржају оквирног упитника примењеног у теренским истраживањима у оквиру пројекта *Ћувари нематеријалне баштине тимочких говора* видети више у: Ћирковић 2018.

⁹ Разговори су документовани у теренским истраживањима спроведеним у оквиру два пројекта – *Ћувари нематеријалне баштине тимочких говора* (о којем је било речи у тексту) и *Истраживања језика и фолклора Рома у Књажевцу* обављана 2016. године. Носилац овог другог пројекта била је Народна библиотека „Његош“ у Књажевцу, а пројекат је резултирао монографијом *Миклошићева збирка речи „из Тумока“* (Сикимић 2017), речником *Romsko-srpski rečnik knjaževačkog gurbetskog govora* (Ćirković, Mirić 2017) и зборником радова *Језик и традиција књажевачких Рома* (Сикимић 2018а), у издању Народне библиотеке „Његош“ у Књажевцу. Документована теренска грађа архивирана је у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ и Народној библиотеци „Његош“ у Књажевцу. О примењеној методологији теренских истраживања Рома видети више у: Ćirković, Mirić 2017; Mirić, Ćirković 2018.

онда све то испушта гасови, колко да помало да је, али много да се сабере. Сви да плуну, каже, један че се удави. И онда, а код нас много виш ти. Ми смо мало безобразни. Погледај, ови, овај ове кесе и ове флаше, кад отидеш тамо у Тимок, доле, не мож да прођеш преко, преко онога. Да те, да је те стра. Треба да, да пређеш преко воду и да тражиш воду да си опереш ноге. И не знам, ја, ја нисам толко ни ја, али ја гледам, обично кад, ја знам кад носим свећу тамо, они свећу увију у ха, хартију. И ја рекнем там да запалим свећу, ја ону хартијицу, или кесу, или све, ја си ставим у џеп, па си после то овде ставим у огањат. А, ако ми сви бацимо, бацаш там, оно бре мора да се загади. А ми, виш ти, ми од овој се не мож отребимо од, ово, ово, ове, овеј ђубре ове, од ова флаше, од овој кесе. Какво, куде кад дође која власт, каже, причају по Немачку там, каже, отиде онај тамо, кобајаги у шуму испушти, испушти тамо, овај, уље. Дошъл, овај сипат, дошъл, каже кући, оно га већ долази милицајац доноси му да плати оно и тој не мож да с отплати. А код нас бацају ли, да ли је стока, да ли је.¹⁰

[2] И каже он, а он као за себе каже, као за себе гледа ону рибу, и као за себе каже 'виш, мајкуму, још увек су у горњем току задржала пастрмка', знаш. Ето, значи, то је било шездесет осме-девета година, значи, пастрмка била у реци. Колко то била чиста вода. Е, онда су почеле, купатила, септичке јаме и Зубетинац је загадио реку. Наше село није, али Зубетинац је загадило реку. И суша, и нестане риба. Е сад почела, ве две-три године нема суша. Не пресушује река, поче поново да се појављује риба у реци. Дође из Тимока, полако, полако и дође.¹¹

[3] Ал били здрави људи тад, тија људи нису јели ово, прскано, ово као сад што је. То и у Београд, оно, прска га и однесе га на пијац. И ти пример иму људи, жене, децу, иду купују за децу они не зну да то је прскано. Он га купи, нема, не сади, не сади његово, да има своје. И поједу. А ето мој отац деведест и, сад ће деведес шеста. Деведес пуне има. И деведес шеста, година. Тај, тај јел здраву храну туј, није пушио, није пио. Ишо, радео ми отац у општину, има и он пензију. И, ето још се држи. Он сад, њега не верујем да ће да напада нека болес, као ово, не до бог рак, јел ово. Он ће да умре од старости. Неће, ће да попусти срце и ће да умре. А од болес нема да умре. Он само пије лек за срце, јер му срце, стар је, па му слаби срце.¹²

[4] Видим какви људи живе, Боже. Раније тај болес није био. А сад све ово вештачко, све ово прскано, све шта једемо то је све болно. Вода исто загађена, није добра ни вода. Ево ја од кад сам дошла ја купим балон воду у продавницу и пијем, не смем ни ову воду. Пила сам два, три дана, тела сам да умбрем од желудац. Ово поврће, воће, то је све прскано. Раније није било прскано ништа и било је здраво.¹³

10 Саговорник је из села Старо Корито, али је досељен у село Доње Зуниче, у коме је и вођен разговор. Ознака разговора, архивираног у поменутим базама теренског материјала је StaroKorito1SC_18.7.2016.

11 Разговор је забележен у селу Стогазовац 2015. године. Ознака под којом је разговор архивиран Stogazovac2SC_2.10.2015.

12 Разговор је забележен у селу Габровница 2015. године. Ознака под којом је разговор архивиран је Gabrovnica1SC_5.10.2015.

13 Разговор је забележен у ромском насељу у Књажевцу 2016. године. Разговор је архивиран под ознаком Knjaževac3RRI_15.7.2016.

4.2.1. Екологија у некад: сад наративу

Екологија и еколошка свест често су уклопљени у некад : сад наративе који указују на то да трансформације нису последица само миграција, депопулације села, већ и да човек мењајући своју средину утиче на промене у природи. Тако се у наведеним фрагментима разговора уочавају ставови да некада Сунце није имало погубан утицај на здравље људи [1], да раније није било аутомобила, који својим штетним гасовима утичу на загађење ваздуха [1], некада је било рибе у рекама [2], вода у рекама је била чиста [2], људи су били здрави јер су јели здраву храну [3]. Сада сунчање штети здрављу људи [1], велики број аутомобила који емитује штетне гасове [1], неадекватно одлагање отпада нарушава животну средину и последично утиче на здравље људи [1], [2], због прљаве и/или неисправне воде нема рибе у рекама [2], вода за пиће штети здрављу људи [4], употреба хемијских средстава у заштити усева или за повећање приноса узрокује многе болести [3], [4].

4.2.2. Загађивачи природе

У фрагментима разговора саговорници издвајају њима најочљивије загађиваче природе. Неки саговорници очигледно поседују и еколошке информације ван традицијске културе, па је и оштећење озонског омотача тема о којој се говори у фрагменту разговора [1]: *Ово, те загађење, те овај, овај омотач га нема, раније смо се сунчали, ја, ја се сунчам, па се сунчам. А сад, каже, не смеш да се тамо, не смеш да иза, да те сунце гледа. Значи, нема га тај омотач, кво ли је. У, уништен.*

Штетне гасове емитује велики број аутомобила – и у малим срединама, како наводи саговорник, очљива је промена у броју аутомобила не само у локалној средини већ и у већим градовима у Србији (у наративу се помиње град Београд) и у земљама Западне Европе: *А кад ти идеш у Београд и ове, ове западне земље, више, вој, аутомобили него, него људи* [1]. Саговорник истиче оно што је сасвим очито: *И онда све то испушта гасови, колко да помало да је, али много да се сабере* [1].

Осим гасова емитованих из аутомобила еколошким загађивачем саговорници помињу и хемијска средства која се користе у пољопривреди. Иако саговорници не користе научну терминологију, њихови искази недвосмислено указују на то да на здравље људи утицај имају хемијска средства којима се третирају пољопривредне културе: *Ал били здрави људи тад, тија људи нису јели ово, прскано, ово као сад што је* [3]. У овом фрагменту разговора ([3]) објашњена је измењена пољопривредна производња у целини и актуелно стање у пољопривреди (не само локалној, него у целој Србији) – људи, купују пољопривредне производе на пијаци и немају увид у процес узгајања: *То и у Београд, оно, прска га и однесе га на пијац. И ти пример иму људи, жене, децу, иду купују за децу они не знају да то је прскано. Он га купи, нема, не сади, не сади његово, да има своје. И поједу* [3]. Дуговечност је, према речима саговорника, била гарантована здравим начином живота, који осим некonzумирања дувана и алкохолних пића подразумева и здраву исхрану: *А ето мој отац деведесет и, сад ће деведесет шеста. Деведесет пуне има. И деведесет шеста, година. Тај, тај јел здраву храну туј, није пушио, није пио* [3]. Храна третирана хемијским средствима се у фраг-

менту [4] назива 'вештачком': *Раније тај болес није био. А сад све ово вештачко, све ово прскано, све шта једемо то је све болно [...]* Ово поврће, воће, то је све прскано. Раније није било прскано ништа и било је здраво [4].

Неадекватно одлагање отпада – углавном флаша (претпоставља се пластичних) и кеса (такође пластичних) – један је од, према речима саговорника, уочљивих загађивача природе: *Ми смо мало безобразни. Погледај, ови, овај ове кесе и ове флаше, кад отидеш тамо у Тимок, доле, не мож да прођеш преко, преко онога. Да те, да те је стра [...]* А ми, виш ти, ми од овој се не мож отребимо од, ово, ово, ове, овеј ђубре ове, од ова флаше, од овој кесе [1].

Загађена вода, речна (река Тимок протиче кроз град Књажевац, али и кроз велики број села у којима су истраживања обављана) и пијаћа, такође се истиче у наведеним фрагментима разговора. Загађивачем воде се могу сматрати и елементи комуналне инфраструктуре – неадекватно одлагање отпадних вода из купатила и септичких јама: *Е, онда су почеле, купатила, септичке јаме и Зубетинац је загадио реку. Наше село није, али Зубетинац је загадило реку* [2]. Стање загађене речне воде илустровано је и исказом: *Треба да, да пређеш преко воду и да тражиш воду да си опереш ноге* [1]. Осим речне воде, неисправна је и вода за пиће која утиче на здравље, па се замењује куповном: *Вода исто загађена, није добра ни вода. Ево ја од кад сам дошла ја купим балон воду у продавницу и пијем, не смем ни ову воду. Пила сам два, три дана, тела сам да умбрем од желудца* [4].

4.2.3. Култура и еколошка свест

У примеру [1] саговорник указује на то да очување природе зависи и од културних норми понашања, да се поштовањем животне средине може спречити њено загађење, и овај свој став он илуструје личним примером: *И не знам, ја, ја нисам толко ни ја, али ја гледам, обично кад, ја знам кад носим свећу тамо, они свећу увију у ха, хартију. И ја рекнем там да запалим свећу, ја ону хартијицу, или кесу, или све, ја си ставим у џеп, па си после то овде ставим у огањат. А, ако ми сви бацимо, бацаш там, оно бре мора да се загади* [1]. Посредно, метафорички се изражавајући: *Сви да пљуну, каже, један че се удави* [1], чини се да саговорник осуђује изостанак културних норми понашања.

Примену законских мера против немарног понашања према природи (намерног или случајног) саговорник илуструје ситуацијом из Немачке (мада не наводи да ли је био сведок томе или је читао/слушао о томе): *Каже, причају по Немачку там, каже, отиде онај тамо, кобајаги у шуму испушити, испушити тамо, овај, уље. Дошъл, овај сипат, дошъл, каже кући, оно га већ долази милицајац доноси му да плати оно и тој не мож да с отплати. А код нас бацају ли* [1].

5. Закључна разматрања

Теренска антрополошко-лингвистичка истраживања Књажевца и села у околини указала су на бројне трансформације кроз које данас пролази ово подручје. У неким наративима добијеним у овим теренским истраживањима истакнута је еколошка свест саговорника о човековом утицају на животну средину, деловањем које нарушава равнотежу у природи, које се манифестује

на квалитет живота људи. У фрагментима наратива нарушенима се сматрају три елемента природе — земља, вода и ваздух, а на њих негативно утичу најочљивији загађивачи природе: емисија штетних гасова из аутомобила, хемијска средства која се примењују у пољопривредни, неадекватно одлагање отпада, елементи канализационе инфраструктуре (купатила и септичке јаме). Осим ових загађивача природе уочава се и изостанак културних норми понашања, те немарно бацање смећа утиче на загађење природе. Овоме се може додати да осим загађења, немарно и неадекватно одлагање отпада нарушава и изглед локалног пејзажа.

Наводећи одабране транскрипте фрагмената теренских разговора на тему екологије у овом раду се даје глас „обичним“ људима, који увиђају еколошке промене и брину о својој не само садашњости, већ и будућности. Они размишљају о мерама које би се могле спровести ради унапређења квалитета живота. На тај начин се истиче да на решавање актуелних еколошких проблема није нужно чекати интервенцију „одозго“, са позиције моћи и администрације, већ се личним деловањем и бригом може спречити нарушавање екосистема и загађење природе.

Литература

- Вуковић, Милован, Ивана Илић Крстић. 2014. Дубински интервју: користан метод у истраживању руралних средина. У: Милан Д. Тасић, Данијела Здравковић, Дејан Крстић (прир.) *Људи из пограничја говоре*. Врање: Учитељски факултет, 353–369.
- Здравковић, Данијела, Видоје Стефановић. 2014. Квалитет и традиција у области биљне производње и воћарства у Радовници (Трговиште). У: Драгољуб Б. Ђорђевић, Милован Вуковић (ур.) *Породично газдинство у пограничју*. Ниш: Машински факултет Универзитета у Нишу, Нови Сад: Прометеј, 33–55.
- Јовановић, Зоран. 2014. Дивље имање у планинском месту: атови из Доње Љубате (Босилеград). У: Драгољуб Б. Ђорђевић, Милован Вуковић (ур.) *Породично газдинство у пограничју*. Ниш: Машински факултет Универзитета у Нишу, Нови Сад: Прометеј, 55–68.
- Марјановић Крстић, Сузана. 2016. *Црнотравско пограничје у социодемографском контексту*. Ниш: Машински факултет Универзитета у Нишу; Јунир, Нови Сад: Прометеј.
- Медар Тања, Ирена, Јеленка Пандуревић, Драгица Панић Кашански. 2017. *Нематеријално културно наслеђе. Теоријски, методолошки и административни аспекти*. Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Милошевић Радуловић, Лела, Драгана Стјепановић Захаријевски. 2016. *Свакодневица пограничја. Општина Књажевац као девастирано подручје*. Ниш: Машински факултет Универзитета у Нишу; Јунир, Нови Сад: Прометеј.
- Милтојевић, Весна. 2002. Екологија — хуманизам — култура. *Теме* XVI/2, 245–261.
- Милтојевић, Весна. 2005. *Еколошка култура*. Ниш: Факултет заштите на раду.
- Милтојевић, Весна. 2006. Еколошка култура и развој села. *Рурални развој и заштита животне средине*. Београд: Завод за социологију развоја села, 286–293.
- Милтојевић, Весна, Снежана Живковић, Ивана Илић Крстић. 2011. Еколошка свест индивидуалних пољопривредних произвођача. *Економика пољопривреде* 58/ 4, 777–793.
- Сикимић, Биљана. 2017. *Миклошићева збирка речи „из Тимока“*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“.
- Сикимић, Биљана. 2018. Антрополошко-лингвистичка истраживања Заграђа 2012. У: Светлана Ћирковић (ур.) *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 145–179.

- Сикимић, Биљана (ур.) 2018а. *Језик и традиција књажевачких Рома*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“.
- Станковић, Ана. 2018. Репушница: Поглед са границе сећања. У: Светлана Ћирковић (ур.) *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 17–30.
- Стратегија 2009 – Стратегија одрживог развоја општине Књажевац, доступно на: <http://www.knjazevac.rs/images/stories/dokumenti/llds1.pdf>, приступљено 31.1.2019.
- Тасић, Милан, Јован Живковић. 2014. Козарство као примамљив вид производње (Бујановац). У: Драгољуб Б. Ђорђевић, Милован Вуковић (ур.) *Породично газдинство у пограничју*. Ниш: Машински факултет Универзитета у Нишу, Нови Сад: Прометеј, 23–32.
- Тодоровић, Драган, Драгољуб Б. Ђорђевић. 2014. Сточарско газдинство „Ћирић“ из Крупца (Пирот). У: Драгољуб Б. Ђорђевић, Милован Вуковић (ур.) *Породично газдинство у пограничју*. Ниш: Машински факултет Универзитета у Нишу, Нови Сад: Прометеј, 157–175.
- Ћирковић, Светлана. 2004. Мек љеб ко сунђур да једеш. У: Биљана Сикимић (ур.) *Лицеум 8. Избегличко Косово*. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, 85–108.
- Ћирковић, Светлана. 2013. Лингвистичка екоантропологија – могућност оснивања нове поддисциплине: Еколошка свест у фолклорном интервјуу. *Филолог* 8, 287–306.
- Ћирковић, Светлана. 2017. Време идеализованог суживота Срба и Албанаца на Косову и Метохији. У: Биљана Мишић Илић и Весна Лопачић (ур.) *Језик, књижевност, време: Језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 343–360.
- Ћирковић, Светлана. 2018. Увод. У: Светлана Ћирковић (ур.) *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 7–15.
- Berkes, Fikret. 2004. Rethinking community-based conservation. *Conservation Biology* 18/3, 621–630.
- Biti, Vladimir. 2012. Holokaust i životinje. U: Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.) *Književna životinja. Kulturni bestijarij II dio*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 923–928.
- Ćirković, Svetlana. 2018. (u štampi) Who's Afraid of the Big Bad Hemp? The contemporary village of Eastern Serbia, between tradition and the media. In: Magdalena Slavkova, Mila Maeva, Rachko Popov, Yelis Erolova (eds.) *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals*. Sofia: Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, Bulgarian Academy of Sciences.
- Ćirković, Svetlana, Mirjana Mirić. 2017. *Romsko-srpski rečnik knjaževačkog gurbetskog govora*. Knjaževac: Narodna biblioteka „Njegoš“.
- Fill, Alwin, Peter Mühlhäusler (eds.) 2001. *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment*. London and New York: Continuum.
- Golež Kaučič, Marjetka. 2012. Čovjek je najgora zvijer: životinjski svijet u slovenskom usmenom pjesništvu i suvremenoj slovenskoj poeziji. U: Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.) *Književna životinja. Kulturni bestijarij II dio*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 957–993.
- Ilić, Marija. 2010. Ideologija nostalgije u etnolingvističkom intervjuu. *Etnološko-antropološke sveske* 15 (n.s.) 4, 65–75.
- Kottak, Conrad. 1999. The New Ecological Anthropology. *American Anthropologists New Series* 101/ 1, 23–35.
- Lowe, Philip, Geoff Whitman, Jeremy Philipson. 2009. Ecology and the Social Sciences. *Journal of Applied Ecology* 46, 297–305.
- Marjanić, Suzana. 2012. Zoosfera Tita Andronika: ljudska, odviše ljudska bestijalnost. U: Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.) *Književna životinja. Kulturni bestijarij II dio*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 541–569.

- Marjanić, Suzana, Antonija Zaradija Kiš. 2012. Zoo-uvod ili zašto čitati životinju. U: Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.) *Književna životinja. Kulturni bestijarij II dio*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 11–19.
- Miltojević, Vesna. 2007. Ekološka svest i strukturne promene na Balkanu. U: Milorad Božić (ur.) *Balkan u procesu evrointegracije (Strukturne promene i kultura mira)*. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, 169–177.
- Mirić, Mirjana, Svetlana Ćirković. 2018. Report on documenting the Gurbet Romani variety in East Serbia and creating the Romani-Serbian dictionary. *Romové: etnologické reflexe / Roma: Ethnological Reflections* (a special issue of *Studia Ethnologica Pragensia*, ed. Marek Jakoubek) 1/2018, 105–113.
- Orlove, Benjamin. 1980. Ecological Anthropology. *Annual Review of Anthropology* 9, 235–273.
- Scoones, Ian. 1999. New Ecology and the Social Sciences: What Prospects for Fruitful Engagement?. *Annual Review of Anthropology* 28, 479–507.
- Stibbe, Arran. 2015. *Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories we live by*. Routledge.
- Stone-Jovicich, Samantha. 2015. Probing the interfaces between the social sciences and socio-ecological resilience: insights from integrative and hybrid perspectives in the social sciences, *Ecology and Society* 20/2, art. 25, dostupno na <https://www.ecologyandsociety.org/vol20/iss2/art25/>, pristupljeno 16.1.2019.
- Sutton, Mark Q., E. N. Anderson. 2010. *Introduction to Cultural Ecology*. AltaMira Press.
- Uvanović, Željko. 2012. Grassova apokaliptična štakorica. U: Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.) *Književna životinja. Kulturni bestijarij II dio*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 635–657.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2012. Strašna krastača – jedno čudovište blagih očiju (Pojava žabe u hrvatskoglagoljskoj prilici o Nezahvalnom sinu). U: Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.) *Književna životinja. Kulturni bestijarij II dio*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 325–349.

ENVIRONMENTAL VULNERABILITY AS AN ELEMENT IN ANTHROPOLOGICAL-LINGUISTIC INTERVIEWS IN KNJAŽEVAC AND THE SURROUNDINGS

Abstract: This paper is based on the fieldwork anthropological and linguistic data, documented from 2015 to 2017 in Knjaževac and surrounding villages. On the one hand, the paper aims at pointing out the place of ecology in social sciences and humanities, highlighting the most important terms and directions of studies in the field of ecology. On the other hand, the fragments of fieldwork interviews indicate ecological consciousness of the participants who spontaneously highlight the environmental vulnerability and observe the consequences of the disturbed equilibrium in nature for everyday life. Paying attention to these issues in fieldwork narratives triggers the need for systematical study of ecological awareness in social sciences and humanities, as well as for its urgency.

Keywords: ecology, ecological consciousness, fieldwork, linguistic anthropology, Knjaževac.